

Hana VOISINE-JECHOVÁ

Literatura psaná a literatura čtená v Čechách a na Slovensku po roce 1989

Je obecně obtížné mluvit o současné literatuře a v naší době je to ještě obtížnější než kdykoli jindy, a to i tehdy, omezíme-li se na jeden literární žánr, jako je tomu v mém příspěvku zaměřeném na uměleckou prózu. Každý rok vychází několik set románů a povídek. Kromě toho některé texty začínají existovat virtuálně na internetu. Nikdo je nemůže přečíst všechny. Kdo je čte a jak? Tohle není pouze problém Čech a Slovenska. Objevuje se na celém světě, mnohde značně výrazněji než u nás, a svědčí o naší epoše, kdy jakási podivná nadprodukce působí chaos ve všech oblastech, tedy i v oblasti estetické a etické.

Znalost literární tvorby byla vždy fragmentární, což vyplývá z proměnlivé kolektivní i individuální subjektivnosti i z objektivních podmínek. S míjením času se díla populární dostávala do pozadí, pozornost upoutávaly knížky do té doby neznámé nebo nepovšimnuté. Hierarchie hodnot se posunuje, třebaže z hlediska nadčasového má určité prvky konstantní. Lze tedy těžko zachytit, co skutečně přinesla poslední léta.

Byla období, kdy literární díla byla vzácná a čtenáři nebo posluchači se k nim dostávali nesnadno. Existovala tvorba folklórní, která byla pravděpodobně rozšířenější, než by se na první pohled zdálo, ale tam šlo o případ specifický, neboť mezi autorem a vnímatelem textu nebyla přesná hranice. V dnešním chápání, v úvahách o literatuře psané a o literatuře čtené, spisovatele a čtenáře odlišujeme, byť vztahy mezi nimi mohou být rozmanité.

Postupně vznikalo stále více a více literárních děl, o kterých se diskutovalo v salónech a kavárnách a která byla komentována v časopisech. Tato tendence po-

kračovala a zároveň se problematizovala. Literárních děl bylo čím dál tím víc a jejich znalost byla čím dál tím fragmentárnější. Literární salóny neexistují, nebo téměř neexistují, v kavárnách se pravděpodobně o umění diskutuje méně než kdysi – nebo aspoň tyto diskuse nepronikají příliš na veřejnost, literární kritika se někdy omezuje na útržky náhodných informací. Vzniká dojem, jako kdyby bylo více románů a povídek napsaných než přečtených. Žijeme v chaosu, který se stává jedním ze základních problémů naší epochy, ve smyslu kladném i záporném.¹ Chaos existoval vždycky. Již před dávnými lety však francouzský filozof Alain pravil, že je nutno z něho vyjít – a vyjít z něho znova.

Nadto je nutno vzít v úvahu, že složité a nepřímé vztahy mezi historickou situací a uměleckým vyjádřením neprobíhají stejně ve všech literárních žánrech. Je narativní próza žánrem reprezentativním, dovolujícím lépe než jiné druhy umění vyjádřit atmosféru naší epochy? Někdy se zdá, jako kdyby byla zastíňována filmem, skeči nebo songy, kterým jsou vlastní jiné výrazové prostředky a jejichž ohlas u publika se řídí jinými zákony. (Romány jsou v podstatě určeny k individuální četbě; zatímco film předpokládá spíše estetický vjem kolektivní, byť s rozšířenou televizí i zde dochází k různým posunům.)

Naše setkání vybízí k úvahám, které vedou spíše k otázkám než k nějakému shrnutí nebo k uzavřenému hodnocení. Chceme se zabývat literární reakcí na situaci poznamenanou nedávnými historickými událostmi, které změnily – nebo které aspoň dělají dojem, že změnily podstatně existenci jednotlivců i společnosti. Jenže jak se to odráží v literární tvorbě, v uměleckém výrazu a jeho vjemu? Jako ve všech případech tohoto druhu zde pochopitelně dochází k návaznosti a ke změnám, ale na co se navazuje a jak – a v čem spočívají změny a proč a jak se prosazují?

Ocitáme se zde před jedním ze základních problémů literárních a obecně estetických, před otázkou periodizace, která dodnes není vyřešena a bez které se studium literatury neobejde: Jakým způsobem se proměňují kulturní směry a proudy pod vlivem historických událostí – a jak je možno tuto eventuální proměnu zachytit? Ve Francii se dlouho za rozhodné datum ve vývoji umělecké tvorby považoval rok 1789. Je nesporné, že se pod nárazem francouzské revoluce svět proměnil. Jenže jak se to projevilo ve způsobu myšlení a vyjadřování? *Encyklopedie* začala vycházet téměř o čtyřicet let dříve, Rousseau, kterým se Revoluce inspirovala, byl tehdy už přes deset let mrtev... Mezi historickými událostmi a uměleckou tvorbou nejsou přímočaré a jednoznačné paralelismy, ale celá síť vzájemných, mnohdy rozporných vztahů, které pochopíme teprve s určitým časovým odstupem a které budou příštími generacemi interpretovány pravděpodobně poněkud jinak než dnes, podle toho, do jakého kontextu bude jejich uvažování vcházet.

¹ J. Kratochvil mluví například se zadostučiněním o obnovení chaosu v české literatuře. Cit. podle L. Machaly, *"Obnovení svéprávnosti"*, Host 2004, 10, s. 12–16.

Literatura psaná a literatura čtená

Zamyšlení nad kulturními vztahy Čechů a Slováků v posledních dvaceti letech patří do oblasti historických studií. Je však možno mluvit o historii současnosti? Nebo jsme schopni současnost pouze komentovat z hlediska zkušeností příliš blízkých, než aby mohly být plně objektivní, a i když plná objektivnost je v humanitních vědách těžko dosažitelná, její stupně nejsou stejné, jde-li o události dávno minulé, nazírané s odstupem, nebo o jevy bezprostředně prožívané.

Kulturní dění neprobíhá izolovaně v jednotlivých zemích, ale vytváří se v celém komplexu nejrůznějších vztahů kosmopolitních, v oblasti estetické i ve všech oblastech dalších. Bylo by možno mluvit o určité nové etapě ve světové literatuře po roce 1989? Na tuto otázku dnes ještě nelze odpovědět, ale zdá se to přinejmenším sporné. V Čechách a na Slovensku k určitým proměnám jistě došlo, ale myslím, že šlo spíše o způsob komunikace než o způsob myšlení a vyjádření. Autoři, kteří byli za komunistického režimu na indexu, mohli konečně publikovat, ti, kteří před rokem 1989 nemohli nebo nechťeli svá díla, nebo aspoň některá z nich, vydávat v Čechách a na Slovensku, se mohli znova obracet přímo a veřejně na čtenáře. Změnilo to však způsob jejich vyjádření? Snad poněkud, ale to asi není dáno tím, co se stalo v roce 1989, ale tím, že určité koncepce, estetické postupy a tematická zaměření, které byly za komunismu nepřijatelné, ale přitom lákavé, se po jeho pádu vynořily a začaly se prosazovat, a to někdy i způsobem schematickým. Po této stránce je možná určitý rozdíl mezi Čechy a Slováky. Zdá se, aspoň z hlediska českého, že cenzura byla na Slovensku méně přísná než v Čechách, a že tedy reakce na její zásahy tam mohly být méně výrazné. V podstatě však šlo o stejný problém. O určitých věcech a určitým způsobem se psát nemohlo – i bylo pochopitelné, že v okamžiku, kdy byl tento zákaz zrušen, právě to, co bylo dříve zakázáno, se dostalo do popředí, a to v obou našich zemích, byť snad v Čechách způsobem provokativnějším než na Slovensku.²

Po stránce tematické jde jednak o nekonvenční hodnocení událostí z druhé světové války a jejích následků a o kritický postoj k nově vytvářené společnosti, jednak o naturalistické zobrazení sexuálních vztahů, kterým se moralizátorská literatura za komunismu vyhýbala.

Kritický přístup k událostem válečným (zvláště k posledním dnům druhé světové války) a k situaci poválečné však v literatuře existoval už dlouho před sametovou revolucí, především po roce 1956. Za komunistického režimu se autoři děl tohoto zaměření (například Jaroslav Durych) dostávali do konfliktu s oficiální mocí, čtenáři však o nich věděli a jejich ohlas byl už tehdy nesporný. Nelze je tedy řadit do literatury vznikající a působící až po roce 1989. V tomto směru se pokračuje a sem tam na něj navazuje ironické popsání situace vytvořené po tomto datu. Protest, který je v dílech tohoto druhu obsažen, však většinou nedosahuje (nebo se

² Ve vztahu ke slovenské literatuře se těmito otázkami zabývá Marta Součková, *Prozaické debuty v 80. a 90. rokoč*, 1994.

aspoň zdá, že nedosahuje) výmluvnosti próz Kunderových nebo Mňačkových. Takto se například objevují satirické a všelijak negativní komentáře sametové revoluce např. v Kratochvilově *Avionu*. Nejde však o odmítnutí události samé, ale o karikaturu lidí prodejných, kteří jsou schopni pracovat pro jakýkoli režim. Jejich zobrazení připomíná spíše Škvoreckého *Zbabělce* než Mňačkovy *Oneskorené reportáže*. Autoři píšící za totalitního režimu, např. Hrabal, Pecka a jiní, vyjadřovali odpor k systému, který člověka degradoval, ale přitom zachycovali celou škálu lidských povah. V zavrženíhodných vnějších podmínkách se pohybovaly postavy různorodé, kruté i chybující, pronásledované i pronásledující, tupé i hledající smysl života, ba schopné i odpouštět a radovat se z věci nicotných. Zdá se, že dnes je zobrazení člověka u mnoha spisovatelů schematictější, jako např. ve Viewegových *Báječných letech s Klausem*, nebo ještě výrazněji v Komárkově románu *Králíček vám lesku dodá*. Narážky na trapné zjevy společnosti zůstávají jaksi na povrchu, jako zmínky o luxusních kravatách Klausových v románě Hany Zelinové *Harlekýnové milióny*. (Je ostatně zajímavé, že karikatura českých politiků se objevuje i v románě slovenském.) Obraz člověka konfrontovaného s nepřijatelnou situací byl plastičtější než zobrazení postav, pohybujících se v jakémsi nedefinovatelném, byť odpuzujícím prázdnu. Lze v tom vidět odraz vnějších podmínek? Nebo únavu z nadměrných spekulací, poznamenávajících obecně literaturu posledních deseti let? Je asi příliš brzy na prohloubenou analýzu nadějí a zklamání, které lidé prožívají. Nebo snad to svědčí i o tom, že ani v jedné z našich zemí si spisovatelé a jejich čtenáři nevědí rady se situací, s jejíž oficiální podobou asi většina lidí souhlasí, ale jejíž praktická aplikace vyvolává přinejmenším rozpaky? Před sametovou revolucí bylo snadnější rozlišit dobro a zlo, současná situace vypadá nepřehledně a to se pak projevuje i v literárním zobrazení člověka. Zdá se, že tam, kde byl člověk konfrontován se systémem, který ho ohrožoval a v jehož zánik věřil, jeho zobrazení bylo bohatší a rozrůzněnější než dnes, kdy na pozadí jakési obecné nespokojenosti, z níž není vidět východisko, vystupují postavy všelijak morálně deformované, proti kterým je však obtížné se bránit. Nedopouštějí se zločinů, prožívají jen jakýsi život zbytečný, špinavý, provázený korupcemi, nejrůznějšími spekulacemi, manželskými nevěrami a všeobecnou lhostejností. Je to výsledek čtyřicetiletého totalitního režimu, který se z lidí snažil udělat společnost lhostejných udavačů a prospěchářů a kterému se snad nakonec přece jen podařilo aspoň poněkud otupit pocit odpovědnosti? Nebo je to jev obecný vyjadřující únavu z naší civilizace?

Literatura v Čechách a na Slovensku měla – a má dodnes – poněkud specifické postavení: více než kde jinde se od ní čekala politická a společenská angažovanost a spisovatelé tomuto očekávání často vycházeli vstříc. Jenže minulý režim od spisovatelů požadoval službu panující ideologii a tím postulát angažovanosti Zdenadoval. To pak vedlo k dvojí reakci: objevila se společenská angažovanost opačného směru, ale byla také odmítána jakákoli mimoestetická angažovanost uměleckého díla. Diskuse o smyslu literatury, ke kterým v tomto směru dnes dochází, nejsou ni-

Literatura psaná a literatura čtená

jak nové. V různých podobách provázely celý vývoj literární tvorby. Za nové je možno považovat pouze to, že o těchto problémech se dnes může veřejně debatovat.

Druhou tematickou oblastí dnešních románů je podle Marty Součkové naturalistické zdůrazňování sexuality. V obou našich literaturách jde o reakci na schematickou úzkoprstost komunistické morálky – a snad také o snahu vyrovnat se nekonvenčnímu chápání těchto otázek v západoevropských zemích, kde ostatně tato móda nepůsobí asi tak nápadně jako u nás. Po freskách známých z Pompejí a po románech markýze de Sade není ostatně tato tematika nijak nová.

Slovenská badatelka považuje dále za jeden z rysů literatury posledních dvaceti let i určitou snahu po líbivosti, šíření próz tzv. zábavných, ve kterých vynikají především romány a povídky Viewegovy. Je to spojeno s vydavatelskou politikou – kniha se znova stává zbožím. Ale to také není výrazem nějakých nových estetických tendencí.

Další oblastí, ve které by snad bylo možno konstatovat určitou reakci na uvolnění cenzury, je využívání kompozičního a tematického experimentu. Jiří Kratochvil se vskutku stal známým spisovatelem až po roce 1989. Jenže nebyl to už spisovatel začínající a v podobném duchu psali už za totalitního i jiní spisovatelé jako Pavel Řezníček nebo Ivan Matoušek. Formální experiment existuje v umění odjakživa – pouze některé z těchto experimentů však znamenaly obohacení kultury, neboť ne každý experiment je tvůrčí a schematičnost proniká do této oblasti snadněji než kamkoli jinam.

Je ostatně zajímavé, že jedním z vydavatelských úspěchů byla kniha Květy Legátové *Želary*, která není provokativní ani po stránce tematické, ani po stránce formální, ale která v určitém smyslu navazuje na *Babičku* Boženy Němcové a na *Rok na vsi* bratří Mrštíků. Není to próza konvenční. V prolínání různých časových vrstev a v konfrontování několika perspektiv zobrazení se zařazuje do tendencí moderních narativních procesů, dělá to však diskrétně, a tím získává sympatie čtenářů. Je to dílo příznačné pro situaci po sametové revoluci? Svědčí asi spíše o vnějších okolnostech kulturního života než o proměnách tvůrčího úsilí. Autorka vstoupila do literatury více než osmdesátiletá. Je možno se pouze ptát, proč knížky tohoto druhu nevycházely za komunismu a proč, zřejmě z jiných důvodů, jsou vzácné i dnes.

Všechny citované příklady dělají dojem paralelního vývoje v Čechách a na Slovensku a je v nich možno vidět spíše návaznost na epochu bezprostředně předcházející než nějaké výrazné změny. Bylo by zřejmě snadnější ukázat, jak literatura v Čechách a na Slovensku pád totalitního režimu připravovala, než jakým způsobem na něj reagovala.

Ale zde se ocitáme u dalších problémů. Po druhé světové válce, a zvláště pak po roce 1968, byla v našich zemích zavedena jednoznačně orientovaná cenzura. Některá díla mohla vycházet pouze v zahraničí nebo v samizdatu a mnozí spiso-

vatelé (jako například Daniela Hodrová) prostě na vydávání svých knížek rezignovali a dávali je číst pouze několika přátelům. Širší okruh čtenářů se s nimi mohl seznámit až po sametové revoluci, byly však napsány mnohem dříve, většinou se o nich vědělo, byť někdy nepřímou a jen v určitých kruzích, kritika se jimi pochopitelně nezabývala... Kam vlastně patří? Do literatury po roce 1989 nelze zařazovat pouze tvorbu začínajících autorů, ale i to, co bylo napsáno spisovatelům staršími a co částečně bylo známo už dříve – a částečně známo nebylo. Je možno jejich tvorbu definovat podle data povoleného vydání? Některá díla, například Kriseové nebo Pecky, mohla vyjít oficiálně, především v atmosféře kolem roku 1968, zatím co jiná jejich díla existovala až do roku 1989 pouze v edicích exilových. V úvahách o literatuře se sice snažíme mluvit o textech a ne o spisovatelích, je však obtížné oddělit autora od jeho díla. Kdo reprezentuje literaturu po sametové revoluci? Ti, kdož psali už dříve a publikovat nemohli nebo mohli jen částečně – nebo ti, kdož do literatury teprve tehdy vstoupili? Je evidentní, že se budeme přiklánět k první alternativě, to nám však úvahy o daném období ještě zkomplikuje. A byla po této stránce situace stejná na Slovensku a v Čechách? Zdá se, že tu docházelo k různým nesouměřitelnostem. Na Slovensku mohly být publikovány knížky, které by byly českou cenzurou neprošly. Šlo sice především o překlady ze západoevropské literatury, Mňačkovy *Oneskorené reportáže* (1963) však vycházejí dříve než Vaculíkova *Sekyra* (1966) nebo než Kunderův *Žert* (1967).

Souvisí s tím i poněkud jiné organizování a šíření literatury exilové a samizdatové? Slovenská kulturní činnost v zahraničí existovala,³ zdá se však, že po roce 1968 Slováci publikovali především v českých exilových nakladatelstvích,⁴ byť se i sami snažili samizdatovou publikační činnost rozvinout.

Po roce 1989 se však nenavazovalo pouze na autory z období tání. Po druhé světové válce došlo k několika vlnám emigrace nesterpně orientované v Čechách a na Slovensku. V obou zemích byla díla emigrantů umlčována nebo i zcela umlčena – a teprve na začátku devadesátých let dostával čtenář do rukou jejich knížky, tj. někdy romány autorů už dávno zemřelých, které byly napsány před několika desetiletími v zahraničí. A snad právě zde dochází k určitým rozdílům mezi Čechy a Slováky. Reprezentativní čeští prozaikové z doby první republiky neemigrovali. Čep sice odešel do Francie, ale tam už výrazněji v beletristické činnosti nepokračoval. Ani Čapek, ani Vančura už nežili, a i když Čapkovo dílo nijak propagováno nebylo, bylo obecně známo a spojováno s dobou před Mnichovem, s dobou nostalgických a někdy už nepřímých vzpomínek. Stejně bylo známo i dílo Durychovo, třebaže autor mohl publikovat kompletní vydání svých *Služebníků neužitečných* až

³ Cíger Hronský např. založil v zahraničí variantu Matice slovenské a stal se tam předsedou spolku slovenských spisovatelů.

⁴ Šlo např. o Dominika Tatarku. Cena Jaroslava Seiferta byla nadací Charty 77 založena pro nejlepší díla z české a slovenské literatury. Viz Machala a kol. *Česká a slovenská literatura v exilu a samizdatu*, Olomouc 1991.

Literatura psaná a literatura čtená

v roce 1969, a to v Římě. Přece však i v Čechách vyšla v roce 1969 jeho povídka *Boží duha*, napsaná v roce 1955. Byli pochopitelně i významní čeští spisovatelé, kteří emigrovali po roce 1948 a jejichž knihy do Čech za totalitního režimu nemohly pronikat. (Z prozaiků mám na mysli především Miladu Součkovou a Egona Hostovského.) Zpřístupnění jejich děl však nevedlo k polemice o smysl našich dějin nebo o základní otázky etické a národnostní.

Ze Slovenska emigrovali bezprostředně po druhé světové válce autoři reprezentativní (Dilong, Hronský...). Jejich díla byla známa fragmentárně, o otázkách, které si kladli, se nediskutovalo. V souvislosti s jejich tvorbou, ale i bez této souvislosti, došlo na Slovensku vlastně k dvojímu účtování: k účtování s totalitním režimem a jeho různými negativními rysy a k revizi vztahů mezi Čechy a Slováky. Problémy, o kterých se začalo otevřeně diskutovat, byly známé od pradávna, ale po dlouhá léta se o nich buď nemluvalo, nebo byly komentovány povrchně, ba schematicky. Nyní se dostaly do popředí a nabyly nově aktuálnosti, neboť v posledních dvaceti letech nedošlo v našich zemích pouze k pádu totalitního režimu, k nadšení, které to vyvolalo, k zevšednění a ke zklamáním, která provázejí vždy vývoj společnosti. Došlo také k vytvoření samostatného slovenského státu. Jestliže pád totalitního režimu byl na Slovensku vítán stejně jako v Čechách, rozdělení Československa na dva státy bylo prožíváno různě. Ani na jedné, ani na druhé straně nebyli všichni stejného názoru, dotýkalo se to však více Slováků než Čechů.

Je možno považovat v tomto kontextu za příznačný román Cígera Hronského *Svet na Trasovisku*? Je to jeho poslední román, na Slovensku vyšel s více než třicetiletým zpožděním v roce 1991. Nejde o autora reagujícího na sametovou revoluci. Cíger Hronský se narodil roku 1896, do literatury vstoupil ve dvacátých letech a zemřel roku 1960 v Argentíně. Byl to vynikající prozaik a jeho dílo nebylo ani za totalitního režimu na Slovensku zcela neznámé, psal o něm například i A. Matúška a jeden z jeho románů (*Jozef Mak*) vyšel tehdy i v českém překladu. Jenže *Svet na Trasovisku* má pozici specifickou. Je to román dobře napsaný, který zachycuje poslední léta druhé světové války na Slovensku, rozpory, které lidé tehdy prožívali, a vyjadřuje složitý a vlastně negativní vztah ke slovenskému povstání. Je orientovaný protičesky? Kdo jej mohl číst před sametovou revolucí? Jak se na něj reaguje dnes, tj. s odstupem téměř padesáti let? O špatnostech, kterých se dopouštěli Češi na konci druhé světové války i v letech dalších, česká literatura nemlčí, byť za totalitního režimu to bylo nepřijatelné. Psal o nich Durych, nevyhýbá se jim Kovtun v *Pražské ekloze* (vydané v Mnichově roku 1973 a v Brně 1992)... Líčení tohoto druhu jsou odvěká a objevují se v každé literatuře od Xenofonta přes Grimmshausena, Stendhala, Tolstého k Remarquovi nebo k Richardu Weinerovi. Knihu Cígera Hronského by bylo možno přijmout jako svědectví o omylnosti a zločinech lidstva. Jenže tady se ocitáme znova před jedním ze specifických rysů našich dvou literatur. To, co se dělo za druhé světové války, pro nás není minulostí, ale přítomností, a to přítomností, která se přímo dotýká každého z nás. Na všech

stranách a ve všech táborech byli zbabělci, špinavci, zločinci – a ti, kdož na to dopláceli. Existuje nějaký smysl našich dějin – a dějin obecně? Pro každého normálního Čecha však bylo zřízení Protektorátu nepřijatelné, Cíger Hronský mluví o tehdejší Slovanské státu se sympatiemi. Nikdo nebude tvrdit, že za slovenského povstání nedošlo k žádným zločinům a vraždám, ale málo Čechů by asi sám fakt tohoto povstání odsoudilo, jako je tomu ve *Svete na Trasovisku*. Postoj Hronského jistě všichni Slováci nesdílejí. Setkáváme se zde s problémem, který přesahuje rámec našich dvou zemí, ale který se právě v nich projevil velmi markantně. Je to problém národní nebo i nadnárodní příslušnosti.

Tradičně se vykládalo, že první část bývalé československé státní hymny (a dnešní hymna česká) zdůrazňuje příslušnost teritoriální, zatímco v části slovenské byla zachycena příslušnost etnická. Nešlo pochopitelně o různou ideologickou orientaci Čechů a Slováků, ale o dobu, kdy tyto básně vznikly. Tylův text je poznamenán koncepcemi předbřeznovými, Matúškova báseň byla napsána v jiné atmosféře, tj. v době, kdy se do popředí dostávaly otázky etnické. Jenže tento problém nebyl vyřešen dodnes. Otázka příslušnosti etnické nebo teritoriální zůstává otevřena a odráží se i dnes v postoji Čechů a Slováků, a dokonce nejen u našich dvou národů, ale – s různými obměnami a se skrytými nebo neskrytými konflikty – v měřítku celosvětovém. Lidé potřebují někam a nějak patřit – a nevědí jak.

Pokud jde o Čechy a Slováky, zdá se, že zde dochází – asi zcela bezděčně – k určitému paradoxu. Česká státní hymna (nebo aspoň její oficiálně zpívaná část) bere v úvahu příslušnost teritoriální. Jenže v určitých případech je, a to dokonce dodnes, v Čechách prosazována koncepce příslušnosti etnické. V jejím duchu byl organizován po druhé světové válce z Čech odsun Němců, jejichž rodiny tam žily po staletí. A ohlasy této koncepce se objevovaly i v českých oficiálních rozpacích před přijetím lisabonského usnesení.

Naproti tomu by se první pohled zdálo, Slováci dnes respektují především příslušnost teritoriální, což neznamená pochopitelně pouze místo narození a bydliště, ale celý komplex daností vytvářených administrativními uspořádáními příslušného území. V dějinách slovenské literatury, vydaných francouzsky v Paříži, autor prohlašuje, že Slováci byli od roku 1018 po stránce politické i kulturní součástí Maďarska, a zdá se, že z toho do určité míry vyvozuje i jejich pozici v dnešním životě.⁵

Netřeba podotýkat, že obě tyto koncepce jsou problematické. Antagonismus česko-německý, zdůrazňovaný Palackým v duchu hegelovském a snad po dlouhá léta považovaný mnoha Čechy za samozřejmý, dnes, aspoň u značné většiny Če-

⁵ „... / les ancêtres des Slovaques se verront, dès 1018, intégrés dans le **contexte politique et culturel hongrois**, devenant, exactement pour neuf siècles (jusqu'à la fondation de la première République tchécoslovaque en 1918) une partie du Royaume hongrois sous le nom de Haute-Hongrie (Horné Uhorsko).“ Štefan Povchanič, *Histoire de la littérature slovaque. Des origines à la Première Guerre mondiale*, Harmattan 2003, s. 14.

Literatura psaná a literatura čtená

chů, už není aktuální. Mnoho z nich po roce 1968 emigrovalo do Německa a našlo tam druhý domov. V českých románech a povídkách, a to i v těch, které byly napsány a někdy i publikovány před rokem 1989, se objevují postavy Němců, kteří se v ničem neliší od Čechů a kteří jsou od nich někdy nespravedlivě pronásledováni. Píše takto Durych, Hrabal, Fuks, Kovtun... Lze těžko říci, že by se nový vztah k Němcům a jeho ohlas v literatuře vytvářel teprve po sametové revoluci, a nelze ani říci, že by byl sametovou revolucí potvrzen. Je však důležité, že se o něm může mluvit.

Vztah Slováků k Čechům a k Maďarům je jinak problematický – a také není pociťován jednoznačně. Prof. Povchanič má jistě pravdu, když upozorňuje na administrativní spojení Slovenska s Maďarskem a na jeho důsledky v oblasti kulturní. Ale pocit přináležitosti není založen na jediném faktoru a bylo by asi nesnadné vyjmenovat všechny proměnlivé složky, kterými je inspirován. Slovenští zemané žijící v atmosféře idylické renesance byli asi bližší Maďarům než Čechům, ale prostý Slovák se domluví snadněji s Čechem než s Maďarem. Slováci Kollár nebo Šafařík obvykle v dějinách maďarské literatury citováni nejsou,⁶ ale bylo by nemyslitelné, abych je necitovala ve svých francouzsky psaných dějinách literatury české. Cíger Hronský ostatně nemluví o spojitostech slovensko-maďarských, ale touží po nezávislém státě slovenském, který by neměl nic společného ani s Maďary, ani s Němci, ani s Čechy. Ale bylo by možno takový stát vytvořit v době, kdy se prosazuje evropská unie, která ostatně není výmyslem přelomu dvacátého a jednadvacátého století, ale o kterou usiloval už Jiří z Poděbrad – a mnozí před ním i po něm?

Situace na Slovensku je složitější než v Čechách. U Čechů šlo především o antagonismus česko-německý, který byl v různých obdobích řešen tragicky a nespravedlivě z obou stran, byť události, které vedly k druhé světové válce, nenechávají na pochybách o odpovědnosti přívrženců Hitlerových. Na Slovensku šlo o Antanismus slovensko-maďarský, který – přes koncepcce některých historiků – existoval od pradávna, který se velmi výrazně projevoval v XIX. století a který není zcela smazán dodnes. Jenže vedlo to vždy a všude k příklonu k Čechům? Sotva. Ale zároveň tam šlo i o antagonismus další. Rozdíly náboženského vyznání nemají v Čechách, inklinujících k agnosticismu, velký význam. Na Slovensku jsou důležité a spojují se s orientací politickou. Katolíci měli svou svrchovanou církevní správu v maďarském městě Ostřihomi, protestanti byli spjati s tradicí českou, *Bible kralická* byla posvátnou knihou jejich předků. Někdy v Čechách vznikal dojem, jako kdyby byla dvě Slovenska: katolické a protestantské. Slovákům z obou stran to nutně vadilo. A je to právě Cíger Hronský, orientovaný prokatolicky, který –

⁶ Nelze jistě tvrdit, že by o nich v Maďarsku nikdo nevěděl, ve francouzsky vydaných dějinách maďarské literatury však uvedeni nejsou. (Viz *Histoire de la littérature hongroise des origines à nos jours*. Sous la direction de Tibor Klaniczay. Corvina Kiadó, Budapest 1977.)

stejně ostatně jako i četní další spisovatelé – usiloval o smazání rozdílů mezi slovenskými katolíky a protestanty. Je tento problém dnes už plně vyřešen? Jeho chápání se nutně odráželo, a snad i dodnes odráží, ve vztahu Čechů a Slováků.

Tyto otázky nejsou nové a po roce 1989 nedochází k jejich řešení zásadně odlišnému od koncepcí z epoch předcházejících. Týkají se specifických podmínek Čechů a Slováků, ale patří do kontextu širšího, který právě v naší době nabývá mimořádného významu. Od začátku XX. století se stává emblematickou postavou společnosti cizinec. Odysseus se mohl vrátit do Ithaky, Restif de la Bretonne doporučoval ještě, aby člověk zůstal ve vesnici, kde se narodil, nebo aby aspoň neodcházel příliš daleko. Člověk dokázal někam patřit a svou příslušnost definovat. Ale o představy tohoto druhu se už dnes nedovedeme opřít. Má někde domov Camusův Meursault? Jenže to, že nedovede nikam patřit, se stává jeho proviněním. Úvahy o národní identitě, které se objevují v Čechách a na Slovensku v dílech literárních i v diskusích širších, mají spíše ráz politický než filozofický, svou rozpornou konkrétností však mohou přispět k osvětlení jedné ze základních otázek dnešní společnosti.